

מאמרה • בין תפילה לחרדה

[א]

שירתו של שאול טשרניחובסקי היא עשירה ומגוונת כל-כך, הן בתוכנה לענין יניה הרבים והשונים, הן בצורתה לבניניה הרבים והשונים, עד שהמבקש לכוללה בקצרה, ואפילו לא מעשה-דיון אלא מעשה-ציון בלבד, לא יימלט מרפרוף על גבי השטחים. שעל-כן המבקש להעלות את זכר-המשורר ביום-זכרונו, בדין שיבור לעצמו, מתוך היצירה המשופעת הזאת, נקודה או קו וישתדל לבוא עד חקרם, ואולי יעלה בידו לבוא בקצה-סודו של המשורר ושירתו, כדרך המתבונן בטיפה או בגל ולמד מהם סגולת-הים כולו.

והנקודה או הקו, שאנו מנסים להידרש להם עתה, היא בקשת תשובה לשאלה, איך ראה ואיך תיאר המשורר את עצמו בתוך מחצבת-גידולו ומתוכה. אולם כדי להשיב תשובה לשאלה זו, אנו חייבים לבדוק, איך ראה ואיך תיאר המשורר את מחצבת-גידולו, את עמו, לפי מתכונתו ותכונתו בדורו. והנה הבדיקה הזאת מעלה לנו סתירה בין שתי חטיבות-שירתו. בחטיבה האחת אנו רואים את העם כצורר של מומים ופגמים, והדיבור עליו הוא דיבור של שנינה ותוכחות; בחטיבה האחרת, היא חטיבת האידיליות, שבה אנו פוגשים לא את העם סתם, אלא אישי-העם הכנוסים בעדתם, ברואים חיים וקיימים, נטרח לשוא למצוא הצדקה לכל אותה תוכחה. כאילו כללות העם לחוד ועדת-העם לחוד, כאילו ישראל לחוד ורבי ישראל לחוד.

על שאול טשרניחובסקי

[ב]

תורי דוגמה לדרך הדיבור על העם, — בפנטאסיה בליל חנוכה, שבו נעשה ניסוי עימות בין המכבים, גיבורי־קדם, ובין צאצאיהם, ישראל בדורות אחרונים, ייאמר:

אֲנַחְנוּ גִּיעֵנוּ בִּישִׁמוֹן חֲרָרִים,
בְּאַרְץ תְּלָאוֹבוֹת, בֵּין הַרְרֵי נְמָרִים,
בְּצָמָא, בְּכַפֵּן וּבְמִדְקָרוֹת חֲרָב,
בְּמִלְתַּעוֹת־כְּפִירִים, לַחֲיָה לְטָרֶף;
עַל צְלָבִים בְּדַרְכֵים אֲנַחְנוּ הוֹקְעֵנוּ,
הַחֲרָב בְּכָף בְּמִלְחָמָה גִּיעֵנוּ.
גִּיעֵנוּ אֲמָרְנוּ: הַבָּאִים אַחֲרֵינוּ
הַחֲרָב בְּכָף יִגְקְמוּ דְמֵינוּ.
כִּי יֵשׁ יוֹם קוֹל שׁוֹפֵר בְּלִבְנוֹן יִרְעַ,
יִקְוֵמוּ גְבוּרִים, יֵס צִיּוֹן יוֹפִיעַ!
הֲלֵאלֵהָ קָוֵינוּ? עִם חֶפֶשׁ לֹא יִבֶן,
גּוֹי בְּרוֹל אֲזִיקָיו לֹא יְחוּשׁ וּלְאֶבֶן
בּוֹ יִדּוּ כְּבֶר הַסֶּפֶן וְלֹא יְחוּשׁ וְהוּא שְׂאֵנָ,
גּוֹי יַד הַמִּכָּהוּ אֶף לֶשֶׁק יִתְחַנֵּן! ...
וְנִכְרַת גּוֹי עֶבֶד, דּוֹר יִבּוֹ הוֹרְתוּ,
עִם אָכַל רִקְבוֹן חֲרָב־נְאוֹתוּ! ...

(כל השירים 33)

מתוך הטורים האלה בולטת התיבה: ר ק ב ו, והיא כמילת־לנאי בשירת התוכחה של הדור. הוא־הוא הרקבון, הנראה תחילה כגזירה הבאה על גורל־העם ובאחרונה הוא נחשב כתכונה המרוקמת בנפש־העם. כבת־קולו של עימות זה, בין המכבים וצאצאיהם הרחוקים, נשמע גם בשיר אחר, שבו המשורר אומר לאחוז חרב נוקמת ולהכריע אויביו לטבח, ולאחר שדמיונו מראה לו פלאי גבורות חרבו, באה הממַ שות ונותנת בפיו קינה לאמור:

חֲרָבִי! אֵי חֲרָבִי, אֵי חֲרָב נִקְמַת!
חֲרָבִי לִי תְנוּ – לֹא אֲשִׁיב לְנִדְנָה...
שְׁפָתֵי מַה דּוֹכְבוּ? קְרָבוֹת אֲחַפְצָה! ...
אֵן הוֹלִיכֵנוּי שׁוֹלֵל עֲשָׂתְנוֹתֵי?
וּבְעַיִם רוּחֵי צוּר חֲרָבִי שְׁנֹתֵי...
חֲרָב אַחֲזֵתִי... כְּבֶר יִבְשָׁה אֲזוּרְעִי!

בלב הערבה

עבדות נצחת אין־איל שמתני,
דפאה גם רוחי, שחתי מאדם.
עבד־עבדים היות כבר הספנתי,
ונחה דרור נפשי, נשיתי כל טוב -- --
ורוחי כי יסער, יתגעש בפת,
ונפשי כי גרסה לחפש וחיים --
אלה פי מלא, רק אחרק שנים,
מתני אשנס כפעם בפעם
ואשך כמשגע את כבלי בזעם -- --

(כל השירים 41)

מעשה עימות זה, שניסינו בו לפי שירים בתקופת־בראשית של המשורר, שהם כאבות השירים הרבים שלאחריהם, שירי התוכחה, מהם המבקשים להראות, כאפנת הדור, כשירי־נבואה, מסביר לנו גרעינה של התוכחה הזאת, החבויה בתפילה, המבריחה, בין במגולה ובין במכוסה, את השירים האלה, הלא היא התפילה לסופה, אשר תבוא על העם, ותערער אותו, ורק מה שישאר ממנו לפליטה ישוב לקדמות־העם וגבורתו.

כעזברה של התפילה הזאת הוא, כמדומה, השיר, אשר בו נשלח הנביא, בדבר אדוני, לומר תוכחתו אל ההרים אשר מאסו בקעות ועל־כן ישאו ענשם:

לכן אעברה בסערת נגב,
והפכתי מלרשו כל סלע ישגב,
ואחלף כסופה באשר הניחותים,
ואשבר ואמגר והדקותים
ושניהם אנפץ וצוקיהם אפוצץ
יתפוררו לרגבים ויהיו לחצץ
ורוח אשלח בהם ונשאתם
כנשא את הארבה, מארץ־מכורתם,
ויהיו לשמצה באשר הם באים,
לבו ולשנינה בין כל קהל הגוים,
ובדד וערער כנדי נטש עדר,
כקבר אין־ציון מאחורי הגדר;
ומתי מעט הנשאר הם יפלו בקעתה,
ושמה ינצלו ביום עברות סופתה.

(כל השירים 46)

על שאול טשרניחובסקי

הראייה הזאת שעיקרה בודאות, כי העם קלקולו אין לו תיקון אלא בסופה, מעקר ותמגרו, ותניח את שאריתו, היא ראייה, שנתחדדה והלכה, ופרשני-המשורר מצאו בו שני פנים. הפן האחד הוא פן היוונות — כביכול המשורר הוא לגול מורשת האלאס הקדומה; הפן האחר הוא פן הפנענות — כביכול המשורר הוא גלגול ירשת ישראל לפני מתן-התורה. הצד השווה, כי כאן וכאן הוא פוסח על בלבד על אלפיים שנות-גולה, אלא הרחק והפלג לפני הים.

[13]

ואי אפשר למצוא בשירי המשורר סמוכין גם לפן האחד וגם לפן האחר, אך שתי אפנים הם אך התפצלות לראייה, שבאה על ביטוייה בשיר, שנאמר בו:

נָטַע זָר אֶת לְעִמְךָ, צִיץ נִכְרִי לְכָל
(כל השירים 57)

ואילו על הסביבה, על העם, נאמר:

וְאִיךָ יַחֲשׂוּ שׁוֹפְטֶיךָ מְנַדִּיךָ וְאֶת
הֵן שָׁנֵאת מְנַהֲגֵיהֶם וְלִחְרָפָה נָתַתָּ
כָּל מַסֵּרֶת קִדְשֵׁיהֶם, כְּאֹיֵב וְצָר,
וְחִלְלִי-מוֹשְׁבוֹתֵיהֶם מִה צָר לָךְ, מִה צָר!
(כל השירים 58)

וסיומו של השיר הוא בהכרזה:

יַעַן אֶתְּ — אֶת הָאֲבִיב; וְהֵם רָקֵב בּוֹר,
יַעַן הֵם בְּאֶשֶׁת-קָבֶר וְאֶת שִׁשׁוֹן-אוֹר...
(שם)

ניסויי-ההסוואה של המשורר שבשני השירים האלה, כאן הסתתרות מאחורי סמלים של הר ובקעה וכאן העתק מלשון מדבר בעדו (אני והעם) ללשון נוכחת ('את והעם), הם ניסויי-שווא, והיא הסוואה שקופה מדי — שירים אלה הם שירי-מפתח לשירת-התוכחה העתידים לבוא. וכשאנו קוראים לאורם את השירים שהס' תעפו מהם ביחוד שירי-התוכחה, הנוטלים לעצמם גדולה של שירי נבואה ונביאים, ביחוד נביאי הבעל, ואנו מתפתים לראות את שרשו של היחס שבינו ובין העם ביחס שבינו ובין סביבת גידולו, ואנו מחזירים אחרי העדויות האבטוביוגרפיות המובהקות, אלו האידיליות שלו, אנו רואים אותו מתאר, ברחבות של אפיקה ובפירוט של תיאור את עדת היהודים, שבתוכה ומתוכה גדל המשורר, ואין אנו רואים אפילו קירובו של הניגוד החד, כדרך שראינו בשירי-בְּאֶשֶׁת-קָבֶר מזה וששון-אוֹר מזה. ולא עוד, אפילו ניגע יגיעות הרבה לא נמצא בנפשות המתוארות,

בלב הערבה

בני עדת־ישראל בכפרי טאבריה, אפילו קו בודד, שנוכל לדרוש אותו לגנאי, אדרבה, דומה המשורר אָגֶר כל שפעת־החן והחיבה והאהבה וזרקה על הדמויות של היהודים האלה, תכונותיהם והליכותיהם.

וככל שאנו מוסיפים לקרוא את הפואמות האלו וצופים בנפשות התמות, מחרי־פה בנו השאלה: האומנם שני דרכי־התיאור של העם מתכוונים לעם אחד? במלים אחרות: האם היהודים, המוצלפים בבוז ובזעם בשיירי־התוכחה, והיהודים, המלו־טפים בחיבה ויקר בשיירי־האידיליה, הם עם אחד, או שני עמים? ועוקצה של השאלה היא בתמיהה: הכיצד; כשהמשורר מדבר על העם מבחינה רפלקסי־רעיונית, מותר לומר: מופשטת, הוא כותב תוכחה שעיקרה סתירה; וכשהוא מתאר את בני־העם מבחינה הניתית־ממשית, מותר לומר: מוחשית, הוא כותב אידיליה שעיקרה הארמוניה? והתמיהה הזאת אי־אפשר לה שתתיישב אלא אם נזכור חלקה של האידיאולוגיה, הפרוגרמה בשירת המשורר, והוא חלק גדול, כמעט מכריע, בשירתו האחת, שירת־התוכחה, וחלק מועט, כמעט חסר, בשירתו האחרת, שירת־האידיליה.

[ד]

האידיאולוגיה הזאת, בת זמנה, ינקה מכמה צינורות, הן מבית — התוכחות שנתגלגלה היהירה, שנתגלגלה לגול מיוחד לדור אחרון; הן מחוץ — השפעת איבסן וניטשה, שנודווגה זיווג מיוחד לזרמי־התנועה, הקרויה תנועת התחיה; הן בצירופו של בית וחץ — הקריאה לשינוי־הערכין נוסח ברדיצ'בסקי. מצנורות אלו ושילובם משתלשלת אותה תפילה לסערה, לסופה, אשר תערער את סביביה. ואם נבדוק בה באותה תפילה, נמצאנה תחילה תפילה לחידוש ערכי־קדומים היס־טוריים שנשקעו, אולם בבדיקה נוספת, לא נוכל שלא לראות אותה תפילה כבקשת הגילוי של כוחות היצר, של היסודות ההיוליים. והתפילה הזאת, בין באיפורה היווני, בין באיפורה הכנעני — באה השירה האפית, המתארת את ממשותם של חי־יהודים, ומטפחת על פניה.

קראנו לאותה שירה אפית כדרך שקוראה המשורר: אידיליה, אבל אם נתבונן בה יפה־יפה, ספק אם נוכל שלא לכנותה: אידיליה מדומה. כי בכמה אידיליות אנו רואים עין בעין את הכוחות ההיוליים, ואנו רואים אותם לא מתוך תפילה לסופה אלא מתוך חרדה מפניה. הנה, למשל, נוסע רבי אֶלִיקום השוחט לברית־מילה, הוא יושב בעגלה, מאחריו כפרי־יהודים השרוי בשלווה ולפניו כפרי־יהודים השרוי בשלווה, אך באמצע, בין כפרי־שלווה וכפרי־שלווה, מתפשטת הערבה:

נֹדְעָה מָאד הָעֶרְבָה וּבְלוּחוֹת תּוֹלְדוֹת הָאָדָם,
הֶרְחַק מָאד, שָׁם, עַל קֶצֶה גְבוּל הָאֲמַת וְהָאֲנָדָה,
מְעַלְף שָׁמָּה בְעֵנָן שֶׁל פְּלֵאֵי־פְלֵאוֹת וְנִצְרוֹת;

על שאול טשרניחובסקי

פְּרָסִים פֹּה נִלְחַמוּ עִם הַסְּקֵתִים, אַחֲרֵיהֶם יָדוּדוּ
מִשְׁפָּחוֹת הַפֶּטְשֶׁנְּגִים וּבְנֵי הַפּוֹלוֹבְצִים לְשֶׁבֶטֵיהֶם,
אֲחֵר וְשִׁפְכוּ פֹה דְמֵי קוֹזָקִים וְטָטָרִים — — —
יָנוּם הָעֵבֶר אֶת שְׁנָתוֹ בְּקִבְרוֹת עֲנָקִים לוֹ חָצֵב,
אֶף בְּלֵילוֹת שְׁחָרִים וְנוֹגִים — —
נְדָמָה, אֲגֻדוֹת־הַקְּדוּמִים
מַעֲלוֹת בְּשָׂר וְדָם וְהֵנָּן מִתְעוֹרְרוֹת לַתְּחִיָּה.
וְקָמוּ אֲנָשִׁים חֲסָנִים מִתְחַתֵּית הַבְּמוֹת הַנוּגוֹת
לְרֵאוֹת בְּעוֹלָם הַחַי וְעֵינֵיהֶם גְּדוֹלוֹת וּתְמַהוּת,
וְהֵמָּה מְסַפְּרִים בְּקוֹל, כְּקוֹל הָעֵשְׂבִים בְּנוֹעַם,
וְשִׁמְעוּ הַנוֹסְעִים הַשִּׁיחַ וּפְקָחוּ לְרוּחָהּ עֵינֵיהֶם,
וְרָאוּ אֶת פְּנֵי הַשָּׁמַיִם, הָעֵבִים הַקְּדוּרִים, הַזְּעוּמִים,
אֲפָסִי־מֶרְחָקִים, הָאֱלֹמִים כְּסוּד הָעֵצִידוֹת, לְשִׁנְחוּ — —
(כל השירים 149—150)

הרי הגדרת הערבה : מתבוא־סתר לכוחות רדומים המתעוררים והולכים ; אפס־
מרחקים האילמים כסוד־העתידות. כסוד־העבר הוא סוד־העתיד — מה שהיה
הוא שיהיה. שלוות־הכפרים היא אך עד־ארגיעה — כוחות־האיתנים הרדומים,
גזירה היא להם שיתעוררו וישמידו ויחריבו סביביהם. ובאידיילית־האידיליות,
חנותתה של אלקה, נחזור ונראה בערבה המתפשטת בין כפרי־יהודים אחד תם
ושלוו ובין כפרי־יהודים אחר תם ושלוו ונשמע :

הוּי הָעֵרְבָה הַגְּדוּלָה ! הַכְּחוֹת חֲדָשִׁים בְּךָ תוֹסְסִים
בְּאוֹן־עֲלוּמֵיהֶם וְקוֹדְחִים בְּשִׁכְרוֹן הָעֵצְמָה וְהַמְּשׁוּבָה ?
וְאוּלֵי לֹא חָרְבוּ עֲדָנָה הַיְשָׁנִים עֲמוּסֵי מִשְׁטָמָה
וְאֵיבַת הַדּוֹרוֹת בְּעוֹרוֹנָה ? כִּי מִדֵּי יוֹבֵל בְּיוֹבֵל
שׁוּב יִתְעַרְוּ אֲיָמִים, פְּחוֹת הַפְּרָאִים הַקְּשִׁים,
וְתִרְעַד כָּל הָעֵרְבָה מֵיָם וְעַד יָם וּמִמְלָכָה
תְּחוֹלֵל עִירוֹת וְקִרְיָה וְתִרְגִּזוּ מִמְּשָׁלוֹת גּוֹיִם ?
הוּי, הָעֵרְבָה הַגְּדוּלָה, מִי יֵלֵד לָךְ אֵלָה, הַגִּידֵי ?
אִם נִשְׁאַתֶּם הַרוּחַ מֵעֵבֶר לְיָמִים וּגְבָעוֹת,
אוּ בְּמַחְשְׁבֵי לִילֶיךָ הַשּׁוֹתְקִים אֲפֵלָה חִבְּלָתֶם ?
וְאֵיפֹה טַפְחָתִים וְצַפְנָתִים — בְּמֵאוּרוֹת זְאֵבֵי־עֲרָבוֹת.

בלב הערבה

בִּזְרוֹת חֲרָבִים נִשְׁכָּחוּ עַל דְּרָכִים מְאִין עֹבְרִים בָּמוֹ,
אוֹ בְּעֲרוּצֵי הַנְּחָלִים שִׁכְרוּ אֶפְיָקִי הָאָבִיב ?
וְאוֹלֵי יָצְאוּ מִקְבָּר, מִתַּחַת הַתְּלִים הַקְּדוּמִים,
תְּלֵי הַקְּדֹשׁ הַקְּדָרִים. כִּחוֹת מְדַבְּרִים קָשִׁים
וְעַיִם אֲשֶׁר יִגְלוּ לְבִרְזֹל וְדָם וְתִמְרוֹת עֶשֶׂן ?

(כל השירים 354)

לאמור, הערבה — והיא גם סמל לבימת ההיסטוריה, גם סמל למערכי
הנפש — האידיליה שאינה אלא כקליפה שלווה החופה על תוך רדום, המתעורר
מדי יובל ביובל ומחריב את כל סביביה. ושאלה גדולה היא, אולי שאלת-השאלות
במסכת השירה הזאת ומשוררה: הידע הוא, כי הסופה שהוא קורא לה בשירי-
התוכחה שלו, שבהם העם נראה כולו צל, והסופה שהוא חרד מפניה בשירי האפיקה
שלו, שבהם בני-העם נראים כולם אור, היא סופה אחת.
הידע המתפלל מפני מה הוא חרד; הידע החרד אל מה הוא מתפלל, וביותר
באחרית שנותיו, כאשר התפילה באה ונהייתה, והחרדה באה ונהייתה כתומה?
[י"ד תשרי תשי"ג]